Dr hab. Mirosław Szumiło
Instytut Historii UMCS

Lublin, 04.06.2018 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. Kamila Kaliszuka:
„Komitet Wojewódzki PZPR w Gdańsku w latach 1956-1959", Gdańsk 2017, ss. 637.

Pomimo upływu ponad 28 lat od rozwiązania Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, stan badań nad ową „przewodnią siłą narodu" wciąż pozostawia wiele do życzenia. Przez długi czas historia partii komunistycznej nie cieszyła się zainteresowaniem badaczy. Dopiero 6 lat temu ruszył w Instytucie Pamięci Narodowej centralny projekt badawczy poświęcony PZPR. W rezultacie nie doczekaliśmy się dotąd całościowej monografii PZPR, ani też historycznej syntezy ustroju PRL, określającej rzeczywistą hierarchię i kompetencje organów władzy. Prace pisane przez prawników i politologów stanowią z reguły odwzorowanie formalizmu prawnego zawartego w konstytucji PRL, co ma się nijak do realnych mechanizmów władzy[1]. Nie opisano także w pełni mechanizmów i procesów decyzyjnych w tzw. kierownictwie PZPR, chociaż powstały wartościowe prace zbiorowe na ten temat[2].

Bardzo nieliczne są publikacje na temat struktur wojewódzkich PZPR, które stanowiły przecież główne oparcie władzy komunistycznej w terenie. Dotąd powstało zaledwie 5 monografii dotyczących wybranych okresów lub aspektów działalności komitetów partyjnych w Warszawie, Krakowie, Białymstoku, Lublinie oraz na Warmii i Mazurach. Prace te z reguły obejmują swoim zakresem chronologicznym okres stalinizmu do 1956 roku lub też ostatnie lata PRL (1975-1989). Nie powstała natomiast żadna monografia traktująca o jednym z trudniejszych okresów w historii PZPR – czyli pierwszych latach po Październiku 1956 roku.

W tej sytuacji rozprawa doktorska autorstwa Kamila Kaliszuka stanowi cenne *case study* przemian dokonujących się w PZPR w okresie „popaździernikowym". Tym samym częściowo zapełnia poważną lukę w polskiej historiografii w skali ogólnopolskiej. Jednocześnie jest istotnym osiągnięciem w zakresie opisywania dziejów wschodniego Pomorza w okresie PRL.

Głównym celem Autora pracy było zbadanie i opisanie przebiegu oraz skutków kryzysu organizacji wojewódzkiej PZPR w Gdańsku w omawianym okresie. Przyjęte ramy chronologiczne

---

1 Prof. Stanisław Ehrlich zwrócił uwagę na formalizm nauk prawnych, który „podtrzymywany świadomie lub nieświadomie odegrał niemałą rolę w ustrojowej mistyfikacji", zob. S. Ehrlich, *Nomenklatura – przykład Polski...*, s. 32.
2 *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, red. A. Paczkowski, Warszawa 2003; *Władza w PRL. Ludzie i mechanizmy*, red. K Rokicki i R. Spałek, Warszawa 2011.

są jak najbardziej prawidłowe i uzasadnione. Początek 1956 r. był bowiem okresem narastania zjawisk odwilżowych w kraju, które następnie stopniowo przybierały na sile. Natomiast cezura końcowa, czyli III Zjazd PZPR w marcu 1959 r., faktycznie stanowi zamknięcie okresu przesilenia i zmian w partii i państwie, po którym zapanowała względna stabilizacja.

W tej sytuacji wydaje się zupełnie niepotrzebne tak obfite odwoływanie się przez Autora we wstępie do dysertacji do dzieł partyjnych historyków z minionej epoki, służące uzasadnieniu ram chronologicznych pracy. Moje zastrzeżenia budzi również powoływanie się na Władysława Górę jako autorytet w kwestii ujmowania historii PZPR.

Autor, obok tradycyjnych metod badawczych z warsztatu historyka oraz metody statystycznej i prozopograficznej, sięga także do metod z zakresu socjologii organizacji. Taka interdyscyplinarność jest w tym wypadku jak najbardziej wskazana i zasługuje na słowa uznania.

Praca mgr Kaliszuka sytuuje się w obszarze historii regionalnej, ale nie w mikrohistorii, do której błędnie zalicza ją sam autor. Mikrohistoria polega bowiem na opisie niewielkich przestrzeni terytorialnych lub grup społecznych, co w wypadku podjętej przez autora tematyki oznaczałoby badania nad wybranym Komitetem Zakładowym lub Gminnym PZPR.

Konstrukcję pracy zasadniczo należy uznać za logiczną i prawidłową, adekwatną do podjętego tematu. Zastosowana konstrukcja problemowa pozwoliła na przedstawienie w pierwszej części pracy rysu historycznego przesileń i kryzysów w historii KPP, PPR i PZPR w skali ogólnopolskiej (rozdział I), a następnie rozwoju sytuacji społeczno-politycznej i działalności PPR-PZPR w województwie gdańskim w latach 1945-1959 (rozdziały II, III i IV). W drugiej części pracy, skupionej już bezpośrednio na latach 1956-1959, przeanalizowano natomiast funkcjonowanie struktur organizacyjnych PZPR (rozdział V), skład członkowski partii i kadry kierownicze (rozdział VI), wybrane aspekty codziennej działalności Komitetu Wojewódzkiego (rozdział VII) oraz główne kierunki jego polityki względem poszczególnych grup społecznych i instytucji (rozdział VIII).

Przyjęty układ pracy spowodował, że niektóre treści powtarzają się w różnych jej rozdziałach, lecz mimo to należy go uznać za optymalne rozwiązanie. Mam jednak kilka uwag szczegółowych co do umiejscowienia pewnych kwestii w planie pracy. Umieszczony w rozdziale II podrozdział 3: „Nastroje społeczne w województwie gdańskim", dotyczy głównie okresu po październiku 1956 r. i moim zdaniem powinien się znaleźć w jednym z następnych dwóch rozdziałów. Z kolei podrozdział 4 z rozdziału VII: „Gdańska PZPR na tle innych województw", dotyczy głównie liczebności i składu społecznego organizacji partyjnej, w związku z czym pasuje bardziej do rozdziału VI, o ludziach gdańskiej PZPR.

Ponadto moje wątpliwości budzi zakres chronologiczny I rozdziału poświęconego przedstawieniu roli przesileń i kryzysów jako czynnika sprawczego w historii partii komunistycznej

w Polsce. Autor na niecałych 30 stronach tekstu przedstawił zarys historii KPP i podziemnej PPR w latach 1918–1944. Podrozdział ten opiera się w gruncie rzeczy na kilku wybranych opracowaniach, nie wnosi nic do naszej wiedzy na ten temat i zawiera pewne uproszczenia. Moim zdaniem wątpliwe jest także porównywanie przemian dokonujących się w nielegalnej KPP i konspiracyjnej PPR z okresem po 1944 roku, gdy partia sprawowała władzę w Polsce. Natomiast drugą część tego rozdziału warto nieco poszerzyć, gdyż narracja kończy się w przededniu III zjazdu PZPR, bez przedstawienia rezultatów samego zjazdu.

W zarysie historii PPR doszło również do pewnych uproszczeń. Autor niesłusznie zalicza Franciszka Jóźwiaka do grupy „krajowców" w PPR, stwierdzając, że podobnie jak o Gomułce, niewiele o nim wiedziano w Moskwie. Z dokumentów dotyczących Jóźwiaka wynika zaś, że przebywał on w sowieckim oddziale partyzanckim w rejonie Kowala, skąd w marcu 1942 r. został wysłany „na robotę do kraju". Utrzymywał kontakty z wywiadem sowieckim, a po wojnie był bardziej związany z „grupą moskiewską" niż z „krajowcami". Została również wyolbrzymiona rola koncesjonowanej PPS i jej konfliktów z PPR. Tendencje do niezależności PPS nie oznaczały bowiem równoprawnej rywalizacji z PPR.

W rozdziale II Autor kompetentnie przedstawił zarys dziejów PPR i PZPR w województwie gdańskim od 1945 do 1955 roku. Na początku rozdziału umieścił bardzo krótką charakterystykę społeczno-gospodarczą województwa gdańskiego. Moim zdaniem powinien ją nieco rozbudować, a zwłaszcza zwrócić uwagę na różnice między ziemiami „dawnymi" i „odzyskanymi".

Rozdział III przedstawia losy gdańskiej PZPR w roku przełomu, tzn. od stycznia 1956 r. do wyborów sejmowych w styczniu 1957 r. W tym wypadku mam tylko uwagę do opisu zmian kadrowych po październiku 1956 r. Autor podał tylko kilka liczb, bez próby scharakteryzowania rzeczywistego, jakościowego charakteru tych zmian.

W rozdziale IV opisano zjawiska kryzysowe w KW PZPR w Gdańsku w latach 1957-1958 oraz procesy konsolidacyjne na przełomie 1958 i 1959 r. Do tego fragmentu pracy nie mam zastrzeżeń.

Rozdział V dość dokładnie przedstawia funkcjonowanie struktur organizacyjnych PZPR w województwie gdańskim: konferencji partyjnej, plenum KW, egzekutywy, sekretariatu, wydziałów i komisji KW, a także komitetów niższych instancji. Brakuje mi tutaj wyraźnego podkreślenia rzeczywistej, fasadowej roli plenum KW, od której wyjątki zdarzały się tylko w okresach przejściowych, czyli właśnie bezpośrednio po październiku 1956 r. oraz w roku 1981. Proponowałbym również poświęcenie więcej miejsca wybieralnej instancji partyjnej, jaką była Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej (WKKP).

Autor postąpił bardzo słusznie umieszczając w pracy obszerny rozdział VI (ponad 100

stron), charakteryzujący ludzi gdańskiej PZPR. Przyjął przy tym najwłaściwszą metodę analizy: od mas członkowskich poprzez aktyw partyjny i aparat etatowy po regionalną elitę partii. Moje zastrzeżenia budzi ostatni podrozdział, nieprecyzyjnie zatytułowany: „Kierownictwo partyjne-kadry partyjne". Zabrakło w nim jasnego zdefiniowania elity partyjnej z podziałem na elitę formalną, czyli plenum KW, oraz elitę rzeczywistą. Członków KW Autor nazwał „członkami ścisłego kierownictwa partyjnego" (s. 405), podczas gdy miano to przysługiwało tylko członkom egzekutywy.

Składowi personalnemu egzekutywy, czyli rzeczywistego organu władzy w województwie, poświęcono tylko 8 stron tekstu, zaś jej ramieniu wykonawczemu (kierownikom wydziałów KW) tylko 3 strony. Brakuje analizy życiorysów członków egzekutywy, a dane o ich pochodzeniu społecznym i etnicznym są niepełne. Ponadto konieczne jest wskazanie funkcji pełnionych w różnych strukturach władzy przez członków egzekutywy oraz obliczenie skali zmian ilościowych i jakościowych (w tym pokoleniowych) w egzekutywie i na stanowiskach kierowników wydziałów KW. Poza tym zalecałbym umieszczenie w postaci załącznika do pracy krótkich biogramów 32 członków egzekutywy.

Do ostatnich dwóch rozdziałów, traktujących o wybranych aspektach funkcjonowania oraz o głównych kierunkach polityki KW PZPR w Gdańsku, nie mam większych zastrzeżeń. Pewien niedosyt pozostawia tylko krótki podrozdział o wpływie PZPR na władze administracyjne, czyli rady narodowe.

Wskazane powyżej braki i niedociągnięcia nie mają wpływu na fakt, iż Autor wykazał się umiejętnością analizy źródeł proweniencji partyjnej i wyciągania z tej analizy uzasadnionych wniosków. Narracja jest prowadzona w sposób kompetentny i wyważony.

Dysertacja została napisana głównie w oparciu o materiały archiwalne uzupełnione źródłami drukowanymi i opracowaniami. Natomiast w niewielkiej mierze sięgnięto do relacji i wspomnień. Główny zasób źródeł (co jest w pełni uzasadnione) stanowią dokumenty wytworzone przez KW PZPR, a przechowywane w Archiwum Państwowym w Gdańsku. Autor w ograniczonym stopniu powołuje się ponadto na materiały z Archiwum Akt Nowych (zespół KC PZPR) i Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (sprawozdania UB, SB i MO).

Istotnym mankamentem bazy źródłowej jest według mnie zupełny brak teczek osobowych członków elity partyjnej, znajdujących się w AAN – w Centralnej Kartotece i Biurze Spraw Kadrowych KC PZPR, jak również w zbiorze akt osobowych działaczy ruchu robotniczego. Autor pominął także archiwalia proweniencji SD i ZSL (istotne przy opisie relacji tych ugrupowań z PZPR) oraz Archiwum Dokumentacji Historycznej PRL, w którym znajdują się cenne spuścizny działaczy partyjnych.

Pewien błąd został także popełniony przy konstruowaniu bibliografii. W dziale „Wybrana literatura" pomieszano ze sobą opracowania i publikacje o charakterze wspomnieniowym.

Praca została napisana dość klarownym, przystępnym językiem. Mgr Kaliszuk nie popełnia wielu błędów natury językowej, jednakże na niektóre z nich należy zwrócić uwagę. W pracy można wskazać potknięcia polegające na używaniu bez cudzysłowu takich określeń jak „obóz socjalistyczny". Niezgodnie z zasadami języka polskiego dużą literą pisane są określenia typu „Państwo Polskie" czy „Premier Polski". Autor używa też równoległe skrótu „tzw." i cudzysłowu, a powinien się zdecydować na jedno z tych rozwiązań (np. s. 113 – tzw. „Polskie Miesiące").

Pewnym problemem dla czytającego pracę może być fakt, że Autor dość często umieszcza dłuższe cytaty z opracowań, a w przypisie czasem podaje kilka pozycji i trudno się zorientować z której z nich pochodzi cytat.

Uwagi szczegółowe:

s. 43

gdy autor pisze o wzroście odsetka chłopów w KPP w latach 30., powinien dodać, że wynikało to z wchłonięcia przez KPP członków rozwiązanych przez władze rewolucyjnych partii chłopskich.

s. 43

„W 1934 r. utworzono Berezę Kartuską". Miejscowość ta istniała wcześniej. Utworzono Miejsce Odosobnienia (obóz) w Berezie Kartuskiej.

s. 66

pisząc o sfałszowanym referendum z 1946 r. Autor podaje przybliżone dane przekazywane Sowietom przez Bermana. Powinien podać dokładne rzeczywiste wyniki, które zostały już przed wieloma laty opublikowane przez Andrzeja Paczkowskiego.

s. 267

„KC reprezentował Witold Jóźwiak". Powinno być: Franciszek Jóźwiak (ps. „Witold")

s. 341, 381

Autor nie może się zdecydować co do definicji wieku średniego. W jednym miejscu wynosi on 26-40 lat, w drugim 36-45 lat. To drugie podejście jest zdecydowanie trafniejsze.

s. 346, 353

przy analizie struktury społeczno-zawodowej członków PZPR brakuje jasnego odróżnienia pracowników umysłowych od właściwej inteligencji. Pracownicy umysłowi w 1958 r. stanowili nawet 44 % członków, podczas gdy osób z wyższym wykształceniem było 5 %, a z wykształceniem średnim 21 %.

Reasumując, wskazane powyżej mankamenty nie wpływają na wartość merytoryczną recenzowanej pracy. Rozprawę mgr. Kamila Kaliszuka oceniam pozytywnie. Autor podjął istotny temat, przeprowadził szeroką kwerendę źródłową, a wyniki swych badań przedstawił w kompetentny sposób. Praca mgr Kaliszuka spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim określone w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595, z późn. zm.), i jest podstawą do nadania Autorowi stopnia doktora nauk humanistycznych w dziedzinie historii.